

ФЕМІНІТИВИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА XVI–XVII СТОЛІТЬ

В історії української літературної мови період XVI–XVII століть пам'ятний контактуванням різнорегіональних говорів на всіх українських землях і постановням південно-східного наріччя української мови, яке згодом лягло в основу нової української літературної мови [Шевельов: 711]. За науковими даними, на XVI–XVII століття припадає функціонування двох писемних мов – староукраїнської і церковнослов'янської [Русанівський: 64]. Староукраїнська мова, втративши певною мірою зв'язок з давньоукраїнськими мовними традиціями, значно розвинулася в XVI–XVII століттях, порівняно з XIV–XV століттями, піддалася впливам українських діалектів та інших мов (білоруської, польської), удосконалила офіційно-діловий, полемічно-проповідницький і художній стилі [Шевельов: 491; Русанівський: 125]. Церковнослов'янська мова, продовжуючи свої давні традиції, поступово вбирала живомовні елементи, але не здавала власні позиції (в XVIст. дещо занепадала, а в XVIIст. навіть викликала зацікавленість) і використовувалася в науковій, конфесійній, проповідницькій і художньо-панегіричній літературі [Огієнко: 109; Русанівський: 63–64]. Розвиток і функціонування цих мов зумовлювалися суспільно-політичними, церковно-релігійними, культурними змінами, які охопили Україну в XVI–XVII століттях.

З посяганням багатьох країн на руські землі та поневоленням їх Україна втратила єдність, незалежність й опинилася в складі різних держав. У 1569 році Люблінська унія проголосила об'єднання Польщі й Литви в польській державі, у результаті чого переважна частина українських земель потрапила під польську зверхність, крім Буковини в складі Молдови, Закарпаття в складі Угорщини, Путивля в складі Московщини [Шевельов: 710–711]. Однак кордони між українськими територіями залишалися нестійкими. Внаслідок різних сутичок, повстань, воєн між українським населенням та чужомовним або між чужомовними, вони змінювалися, а це змушувало людей мігрувати, переходити з одного державного володіння в інше, освоювати нові території. Рух українського населення зумовлювався і тривалими татарськими наїздами, войовничо-розбійницький характер яких успадкували й українці. Ще наприкінці XV століття міграційні процеси призвели до заселення степів великими групами людей, які вели напівкочовий спосіб життя, освоювали родючі землі і чинили опір татарам, що дало початок козаччині – міцній військовій одиниці в XVI–XVII століттях. Все ж “повсякчасна небезпека, безлад і розрух випродукували мовну єдність в умовах роз'єднання, позірною браку суспільних зв'язків та занепаду культурного життя” [Шевельов: 491]. “Мовна єдність народу збереглася й посилилася скорше не всупереч драматичним історичним подіям, а завдяки їм. Політична незалежність (чи боротьба за неї) зазнала краху, й культурний розвій загальмувався, проте мовна єдність зміцнилася” [Шевельов: 713].

Історія XVI-XVII століть відображена в чоловічих і жіночих іменах. Зрозуміло, чоловіки були провідниками церковно-релігійних ідей, творцями науки, освіти, культури, учасниками воєнно-політичних сутичок та ін., як засвідчують досліджені на сьогодні найменування осіб чоловічої статі [Білоусенко; Кровицька]. Однак і жінкам в таких та інших сферах суспільного життя відводилася не мала роль. Як рівноправні за литовським статутом з чоловіками жінки ставали суб'єктами прав і зобов'язань, допомагали чоловікам в сімейних і суспільних справах, брали участь в культурно-освітньому, церковно-релігійному житті, залишаючись все-таки вторинними за суспільною роллю стосовно чоловіків взагалі і залежними від соціального стану своїх батьків чи подруж'я [Брус: 44].

Історію українського жіноцтва XVI-XVII століть закріпила і зберегла до сьогодні велика кількість слів зі значенням особи жіночої статі. Загальний їх обсяг в лексиконі вказаного періоду становив до тисячі одиниць, як засвідчують підрахунки, здійснені в процесі опрацювання переважно писемних пам'яток [Брус: 43]. За часом виникнення – це індоєвропейські слова, праслов'янські, давньоукраїнські і староукраїнські, а за походженням – власне українські і запозичені [Брус: 42-44]. За значенням вони є різносемантичними субстантивами, напр., назвами жінок за діяльністю, назвами жінок за станом, назвами жінок за поведінкою, назвами жінок за стосунками.

Фемінітиви становлять своєрідну лексико-семантичну групу слів в українській мові XVI-XVII століть. Незважаючи на те, що служать для позначення осіб, як і назви чоловічого роду, вони не виступають формами останніх, а утворюють окремий розряд слів з властивими йому лексичними, граматичними і словотвірними значеннями [Ковалик: 33]. Крім того, що виражають значення, названі мотивувальними словами (здебільшого співвідносними маскулініними назвами), мають і відмінні риси від найменувань чоловіків. Зокрема, можуть позначати жінок за іншими ознаками, ніж паралельні маскулініні назви, напр.: *атаманова* “дружина отамана” [АрхЮЗР 6 1: 360] і *атамань* “отаман” [МТ 1: 37], *бурьми(с)триха* “дружина бургомистра” [ЛРК: 122] і *бурмистрь* “бургомістр” [МТ 1: 76]; виступати без спільнокореневих назв чоловіків, напр.: *дєвица* [ПЄ: 105], *жо(н)ка* [ІСТ: 931], *нєвѣстка* [ЛРК: 26], *сєстра* [ЛС: 264]; характеризувати жінок за ознаками, властивими лише їм, напр.: *Богородителка* [СУМ 2: 146], *бѣлоголова* [ІСТ: 170], *всєгдадѣва* [ІСТ: 332], *повитуха* [КР: 157]; розвивати нові значення, напр.: *господиня* “пані, володарка” [АрхЮЗР 8 III: 600], “хазяйка” [ЛРК: 49], “дружина господаря” [ІСТ: 588], “економка” [AS VI: 251] і *господарь* “правитель”, “хазяїн” [МТ 1: 186]; набувати частіше емоційно забарвлених відтінків, порівн.: *дѣва* [МЗВ: 114], *дєвка* (К.СУМ), *дѣвчина* [ЛРК: 50], *дівонька* [АД: 248], *дівчинойка* [КВ: 382] і *хлопь*, *хлопя*, *хлопьятко* [МТ 2: 462-463]. Навіть в класифікації за лексико-семантичними ознаками фемінітиви не можна звести до тих груп, на які поділені маскулініні найменування, напр.: “назви осіб за родом діяльності та професією, назви осіб за національною і територіальною ознаками; назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними

стосунками, свояцтвом; назви осіб за зовнішніми і внутрішніми властивостями” [Кровицька: 7]. Хоч пам’ятки української мови XVI-XVII століть фіксують значно менше іменників зі значенням особи жіночої статі, ніж зі значенням чоловічої статі, фемінітиви зазнають дещо більшої диференціації за семантикою, утворюючи такі групи слів: *назви жінок за діяльністю, посадою, різними діями, функціями; назви жінок за соціальним станом; назви жінок за поведінкою, вчинками; назви жінок за національними і територіальними особливостями; назви жінок за рисами характеру, внутрішніми якостями; назви жінок за спорідненням і свояцтвом; назви жінок за церковно-релігійними ознаками; назви жінок за стосунками і відношеннями; назви жінок за ситуативним станом, назви жінок за зовнішнім виглядом; назви жінок за віком; назви жінок взагалі* [Брус: 80-88]. Таке розмежування фемінітивів в українській мові XVI-XVII століть зумовлене лінгвальними і значною мірою екстралінгвальними факторами.

Фемінітиви стали виразниками однієї з найбільш важливих особливостей становища жінок в XVI-XVII століттях – рівності їх з чоловіками в усіх сферах суспільного життя. Литовський статут узаконив однаковість майнових і спадкових прав жінок та чоловіків усіх верств населення [Українки в історії: 34]. Жінки набули можливості володіти майном та осідлістю, успадкованими, отриманими в подарунок від батьків, чоловіків за їх життя чи після смерті, а це забезпечило участь жінок в державних, громадських, судових та інших справах. Свідченням цього стали численні назви жінок за майновими, посадовими та діяльними ознаками, напр.: *дєдична* [ДМВН: 159], *дідичка* [АП: 58], *земянка* [ЗНТШ XI: 13], *державчина* [АрхЮЗР I VI: 418], *посесорка* [АрхЮЗР I IV: 392], *сте(н)ни(ч)ка* [ККПС: 178], *акторька* [ЧИОНЛ XIV 3: 174-175], *екзекуторка* [ІСТ: 869], *кредиторка* [АрхЮЗР 6 I: 443], *дорадниця* [ОН: 147]. Завдяки великій суспільній вазі жінки займали навіть високі посади, що переходили їм від чоловіків і батьків (старости, вїйта та ін.) [Українки в історії: 36-37], доказом чого є пам’ятки української мови, напр.: *слуга єє м(л)... воєводино(и) вилє(н)ско(и)* [ДМВН: 192], *урононь пань Томашь Нарбульть... привилей Єго Королевское Милости... на кашьтелянию Киевськую... пану Киселеви... подаль* [АрхЮЗР 3 I: 401-402], *подданные кнежны єє мл. панєє подкомориное браславьское выбили на голову пнюв псчол осмдєсят шєст* [АрхЮЗР 3 IV: 175], *Просила пани хоружина, абы тоє ѿповєда(н)є єє м(л). было до книгъ записано* [АЖМУ: 88]. Однак перебування переважно чоловіків на таких посадах, а також часте поєднання загальних найменувань жінок з різними власними назвами (прізвищами, іменами, по батькові тощо) дозволяють трактувати такі фемінітиви і як назви жінок за майновими, посадовими, діяльними ознаками, і як назви жінок за належністю чоловікам, батькам, і навіть як форми пошанного звертання до жінок, напр.: *ставьши ѿчевы(с)то, Хъвениха, будучая бурьми(с)триха наша ло(х)вицькая... ѿ то прєкьладала* [ЛРК: 122], *Я... горо(д)ничая воло(ди)мє(р)ская, Катєрина Ивано(в)на Чо(р)торы(с)ко(г)[о], вы(з)наваю* [ВГ: 158], *писаны(и) тоть позов на урононую єи м(л)сть паню Кристыну з(ь) Логойска Тыш(к)євичувну Конста(н)тинову Єлцову, подстолину киевскую* [ДМВН: 191]. А деякі слова в

межах контексту чи поза ним виступають лише назвами жінок за належністю чоловікам, батькам, напр.: Зайшлисмо у село Пѣски и в том селѣ у *протопоихи* Лохвицкой взяли кийбалку з чепцем гафтованім злотом [К.ІСТ], А потомъ де я Себестианъ Черхавский и з братовою своєю хорою, *свещениковою* Городецкою, з войтомъ и мещаны тогожъ мѣста... шли до замку [АрхЮЗР I VI: 417-418].

При відображенні діяльності жінок XVI-XVII століть фемінітиви найбільшою мірою показали визначальну сферу зайнятості жінок – господарсько-побутову. У межах власного дому, господарства жінки сприймалися перш за все як члени сім'ї, родини – матері, дружини, бабусі, дочки, сестри, тітки, племінниці та інші, тому й маємо в цей період чимало назв споріднення і свояцтва, напр.: *бабка* [КП: 854], *бранка* [AS VI: 47], *братова* [АСО: 172], *внучка* [AS VI: 89], *вує(в)на* [ДМВН: 34], *дочь* [АЗР I: 272], *матір* [ВГ: 145], *сестра* [ЖКВ: 409], *супруга* [АЮЗР I: 55], *тещайка* [КВ: 377]. Крім загальних назв жінок за сімейними і родинними стосунками, така група слів охопила і найменування осіб із вказівкою на соціальну належність (переважно дочок і дружин), напр.: и *панну* Ганьну Холоневскую, почитивую шляхтяньку, к тому *боярку* слуги моего ... збили [АрхЮЗР 8 III: 266], єсми позваль былъ єе мл(ст) княгиню Алекса(н)дровую Вишневецкую *кня(ж)ну* Алекса(н)дру Андреевну Капустя(н)ку, *старостя(н)ку* ѿвруцкую [АЖМУ: 72], Жаловала передо мною, Ѹ судѸ духовного *єпископи* лу(ц)коє, и ѿстро(з)скоє, Ѹрожонаѧ пани Марьяѧ андреевна [ЛНБ 5 II 4046: 34], цесар, його милость, із *цесаревою* сидить на столиці [ПОМ: 483]. Попри свої сімейно-родинні функції жінки чимало уваги вділяли господарюванню у власних і чужих володіннях, в різних сферах обслуговування. У зв'язку з цим виникли загальні назви жінки-хазяйки дому і конкретні – щодо виконуваної нею роботи, напр.: *господаринька* [КВ: 375], *господинька* [КВ: 376], *го(с)подиня* [ЛРК: 49], *домовниця* [ІСТ: 778], *воротная* [ІСТ: 312], *гафта(р)ка* [ЖКК I: 133], *дворничка* [ІСТ: 680], *крамарка* [АрхЮЗР I XI: 297], *куховарка* [ЗВП: 108], *чаровниця* [ГКР: 140], *швачка* [АрхЮЗР I VI: 335]. “Ідея соборності, історично вихована в українках, їхнє рівноправне становище в суспільстві й постійна відсутність чоловіка-козака, що пішов на Січ, у похід або загинув, турбота про сім'ю і добробут навчили їх підприємливості” [Українки в історії: 41], свідченням чого стали назви жінок за торговельно-економічною діяльністю, напр.: *аптекарка* [АрхЮЗР 3 I: 112], *ви(н)ни(ч)ка* [ЛРК: 162], *продавниця* [ЦС: 57], *вѣнцєпродавниця* [ЛС: 379], *порфиропродалниця* [К.СУМ], *шинкарка* [АрхЮЗР 3 I: 117].

Значною мірою фемінітивами представлено досить поширену в XVI-XVII століттях добродійну діяльність жінок. З метою долучитися до боротьби проти полонізації, стати в оборону православної віри, що зазнавала утиску з боку католицизму, жінки багато уваги вділяли церковно-релігійним потребам. Вони з власної волі засновували, розбудовували і фундували церкви, монастирі, а також школи, шпиталі при них, вносили офіри, навіть віддавали церквам свої маєтки [Українки в історії: 37]. Прикладом цього є численні назви жінок за добродійною діяльністю, напр.: *блгодѣтє(л)ниця* [ЛС: 195], *добродѣйка* [ГКР:

245], *ктиторка* [К.ІСТ], *милосердница* [К.ІСТ], *милосница* [СС: 127], *рачителница* [КК: 15], *фундаторка* [К.ІСТ], *палмѣжница* [КК: 14]. Меценатством займалися переважно жінки високого стану, як засвідчують пам'ятки української мови, напр.: При бывшой *антецесорки* своєї панни Ульської / А. Гуменицкая церковь / реставровала [АЮЗР II: 97], Маеть ее милость, пани *воеводичовая*, тотъ манастыръ... сама держати [АрхЮЗР 1 I: 476], и повѣдиль передъ нами, штожь маршалокъ нашъ, староста Володимерскій панъ Федоръ Янушевичъ, зъ волею *панеѣ* своѣѣ *панни* Фенны... дали и записали къ церкви Божьей... имѣнья свои отчизные [АЗР 2: 38]. З метою вповні віддатися служінню Богу, православ'ю жінки ставали навіть черницями, церковними служницями, що й доводять фемінітиви, напр.: *белица* [К.ІСТ], *законница* [АЮЗР II: 78], *игуменка* [АЮЗР II: 87], *інокія* [ЗВП: 299], *монахиня* [СС: 169], *христіанка* [ЖКО: 399]. А в обороні православної віри великою підтримкою для українців була сама Божа Матір, яка отримала різні пошанні, величальні назви, напр.: *Богомати* [ВТв.: 163], *Богоотроковица* [УЄ Кал.: 759], *вл(д)чица* [ЗВП: 177], *заступниця* [КОМ: 383], *наставниця* [ЗВП: 289], *опекѣнка* [К.ІСТ], *освѣтителка* [К.ІСТ], *потѣшителка* [К.ІСТ].

Серед фемінітивів трапляється невелика кількість слів, які відтворили невід'ємну складову зайнятості жінок XVI-XVII століть – культурно-освітню діяльність. Здобуття освіти жінками того часу, особливо привілейованого стану, було обов'язковим і поширеним явищем [Українки в історії: 39]. Вони здійснювали навчання переважно вдома, читали книги з власних бібліотек, займалися перекладанням і виданням книг, про що інформують слова на позначення жінок, які вчаться і які вчать, напр.: *вихованка* [КР: 129], *выбавителка* [ІСТ: 366], *выховывателка* [МІКСВ: 312], *научителка* [К.ІСТ], *ученица* [К.ІСТ], *учителка* [К.ІСТ], *учите(л)ница* [ЛС: 170]. Свою зацікавленість культурно-освітнім життям народу жінки виявляли в підтримці церков, монастирів, шкіл, братств, допомагаючи їм матеріально і фінансово, як видно з пам'яток української мови, напр.: Ино мы, зъ ласки наше, подлугъ того листу *княгини* Ивановоѣ, на то дали ему сесь нашъ листъ и потвержаемъ то симъ нашимъ листомъ къ церкви Божьей вѣчно [АЗР 2: 103], Листъ *кнегини* Петровой Мезецкой, *кнегини* Опрани, на пять служебъ въ Смоленскомъ повѣтѣ [АЗР 2: 7], Просила насъ *королева* и великая *княгиня* еѣ милость Олена, абыхмо манастыръ Святоѣ Троици въ мѣстѣ Виленскомъ дали въ еѣ милости поданье [АЗР 2: 71], Ея милости *госпожи* Анны мельницкой Станиславовой Трацевской запись, которою она бгаговолила отказать братству Луцкому [ПВКРДА 1: 146].

У фемінітивах певною мірою втілилася і характерна для жінок XVI-XVII століть войовничо-військова діяльність. За нестабільних і непередбачених суспільних обставин, перебування чоловіків на військовій службі жінки самі захищали свій дім, брали на себе навіть військові обов'язки і виступали в збройних сутичках, що й ілюструють найменування жінок, напр.: *богатырка* [ТП: 567], *валєчница* [СУМ 3: 169], *гайдучка* [АрхЮЗР 1 XI: 403]. Під час різних військових зазіхань, протистоянь, народно-визвольних дій, повстань

жінки часто ставали заручницями, полонянками і мали трагічну долю у вигнанні, та, навпаки, багато чужоземок потрапляли в Україну як ославлені або принижені. Підтвердженням такого становища жінок в Україні й за її межами стало чимало іменників зі значенням особи жіночої статі, напр.: *банитька* [СУМ 2: 16], *нево(л)ниця* [К.СУМ], *плениця* [К.СУМ], *армянка* [АЮЗР II: 190], *болгариня* [ЖКВ: 405], *грекиня* [ЖКВ: 404], *єгиптянина* [ІСТ: 878], *тата(р)ка* [ЖКК I: 133-134], *туркиня* [К.ІСТ], *чехиня* [ЖКВ: 405], *чужоземка* [К.ІСТ].

Багатогранна діяльність не обтяжувала жінок, не обмежувала їх права, а, навпаки, звеличувала матір, дружину, дочку, сестру та інших жінок в козацькому суспільстві. Завдяки їй жінки зберегли і розвинули статус красивої, лагідної жінки, соціально активної, вільнолюбної, здатної до управління домашнім господарством та військово-політичними справами. А це сформувало традицію пошанування сміливих, витривалих, сильних, вольових жінок, уособлення їх в образах України-мати, Січі-мати, шаблі-мати та осудження легковажних, невідповідальних жінок. Відображенням такої традиції стали численні фемінітиви, напр.: *богиня* [РВ: 448], *во(з)любле(н)ниця* [УЄ № 31: 202], *дрґгиня* [ЛБ: 33], *любима* [Проп.р.: 184], *любителниця* [ВТв.: 165], *миленька* [ЧВ: 351], *облюбениця* [АрхЮЗР 8 III: 302], *подруга* [ОН: 149], *разсудітелниця* [ЛС: 166], *безстудниця* [ІСТ: 79], *блудниця* [АП: 54], *бґсниця* [ЛС: 99], *вшетечниця* [АрхЮЗР 1 I: 313], *гамратка* [ІСТ: 506], *грґшниця* [ГКР: 364], *завистниця* [К.ІСТ], *злодійка* [ЧВ: 367], *лихословиця* [Довг.: 94], *наложниця* [СС: 143], *неприятелка* [К.ІСТ].

Загалом фемінітиви утворили обширну і семантично багату лексичну підсистему в українській мові XVI-XVII століть, яка стала відображенням історії українського жіноцтва – господарсько-побутової, культурно-освітньої, войовничо-військової, добродійної діяльності жінок.

Література та джерела

Брус 2001 – Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI-XVII століть: словотвір і семантика. Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2001. – 260с.

Брус 2006 – Брус М.П. Становлення лінгвальної категорії жіночості // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 39-48.

Білоусенко 1993 – Білоусенко І.П. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДПІ, 1993. – 215с.

Ковалик 1962 – Ковалик І.І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами // Питання українського мовознавства. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – Кн.5. – С.3-34.

Кровицька 2002 – Кровицька О.В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2002. – 213с.

Огієнко 1995 – Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296с.

Русанівський 2001 – Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. – К.: АртЕк, 2001. – 392с.

Українки в історії 2006 – Українки в історії / За заг. ред. В.Борисенко. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 328с.

Шевельов 2002 – Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054с.

- АД Дунаю, дунаю, чому смутен течеш? Анонім // УЛ I. – С.248.
- АЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVIст. (1582-1588рр.) / Підгот. до вид. М.К.Бойчук. – К.: Наук. думка, 1965. – 190с.
- АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1846-1851. – Т. I-II.
- АП Анонім. Пересторога // УЛ II. – С.26-66.
- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.- К., 1859.- Ч.I, т.I; 1883.- Ч.I, т.VI; 1914.- Ч.I, т.XI; 1904.- Ч.3, т.I; 1914.- Ч.3, т.IV; 1876.- Ч.6, т.I; 1886.- Ч.7, т.I; 1909.- Ч.8, т.III; 1907.- Ч.8, т.IV.
- AS Archiwum ksiazat Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie. – Lwow, 1910. – Т.VI.
- АСО Акти села Одрехови / Відп. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Наук. думка, 1970. – 260с.
- АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Санктпетербургъ, 1863. – Т.I.; 1865. – Т.II.
- ВГ Волинські грамоти XVIст. / Відп. ред. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1995. – 245с.
- ВТв. Величковський І. Твори / Відп. ред. Л.Є.Махновець. – К.: Наук. думка, 1972. – 192с.
- ГКР Галятовський Іоаникій. Ключ розуміння. / Підгот. до вид. І.П.Чепіга. – К.: Наук. думка, 1985. – 443с.
- ДМВН Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових докум.) / Підгот. до вид. В.В.Німчук та ін. – К.: Наук. думка, 1981. – 316с.
- Довг. Интерлюдии Митрофана Довгалевского XVI века // Киев. старина. – 1897. – Т.IX-XI. Приложения.
- ЖКВ [Житіє князя Володимира] // УЛ II. – С. 403-414.
- ЖКК Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1849. – Т.I-II.
- ЖКО [Житіє княгині Ольги] // УЛ II. – С. 394-403.

- ЗВП Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті. – К.: Наук. думка, 1971. – 391с.
- ЗНТШ Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1896. – Т.ХІ.
- ІСТ Історичний словник українського язика / Під ред. Є.Тимченка. – Київ – Харків, 1930-1932. – Мюнхен, 1985. – Т.1. – 947с.
- КВ Вірші – пісні із співаників. Із записів Кондрацького // УП II. – С.370-382.
- К.ІСТ Картотека до Історичного словника українського язика Є. Тимченка. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів.
- ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / Відп. Ред. В.В.Німчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 344с.
- КОМ Книга о побоїщі Мамаю, царя татарського, от князя володимерського і московського Дмитрія // УЛ I. – 378-395.
- КК Ка́занье на ч(с)тно́мь по́гребу... превелебно́го ѿ(т)ца ки(р) Єліссеа в Іеросхи(м)монасехъ Євѣиміа Плетене́цкогѡ... През... Заха́рію Кописте́нского... творе́ное и проповѣ́даное... – К., 1625.
- КП Копистенський Захарія. Палінодія. – К., 1621 // РИБ. – Т. IV. – Пг., 1878. – Кн. 2. – С.313-1200.
- КР Кленович Севастьян Фабіан. Роксоланія // УП I. – С. 114-167.
- К.СУМ Картотека до словника української мови XVI – I пол. XVII ст. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів.
- ЛБ Беринда П. Лексикон словенороський. – К., 1627 / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. – К.: В-во АН України, 1961. – 272с.
- ЛЗ Зизаній Л. Лексис. – Вільна, 1596 / Підготовка тексту і вступна стаття В.В.Німчука. – К.: Наук. думка, 1964. – С.23-89.
- ЛНБ Львівська наукова бібліотека імені В.Стефаніка НАН України. – ф.5, оп.ІІ, спр.4058, 4043, 4052, 4046; ф.5, оп.103, спр.1921.
- ЛРК Лохвицька ратушна книга II пол. XVII ст. (Збірник актових документів) / Відп. Ред. І.П.Чепіга. – К.: Наук. думка, 1986. – 220с.
- ЛС Є.Славинецький. Лексикон латинський // Лексикон латинський Є.Славинецького. Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К., 1973. – С.59-420.
- МІКСВ Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIIIвв.: Всезбірка передмов до українських стародруків.– К., 1924.
- МЗВ Віршовий полемічний комплекс 80-90 років XVIст. Із Києво-Михайлівського збірника // Укр.п.І. – С.89-114.

МТ	Тиченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – Київ-Нью-Йорк: НАН України, УВАН у США, 2002. – Кн.1. – 512с.; 2003. – Кн.2. – 512с.
ОН	Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу. Станіслав Оріховський-Роксолан // УЛ I. – С.113-152.
ПВКРДА	Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском ы Волынском генерал-губернаторе. – К., 1846.– Т.I.
ПЄ	Пересопницьке євангеліє 1556-1561рр.
ПОМ	Приповідь о трьох млоденцях, како ошукала їх одна вдова своїми фортелями барзо штучне // УЛ II. – С. 467-469.
Проп.р.	Різні проповіді. – Б.м.н., поч.XVIIст.
РВ	Поетичні твори. Павло Русин із Кросна // УЛ I. – С.445-456.
РИБ	Русская историческая библиотека. Литовская метрика. – Пг., 1878. – Т.IV.
СС	Синоніма славеноросскаѧ // ЛЗ. – С. 175- 194.
СУМ	Словник української мови XVI – I пол. XVII ст.- Львів, 1994.- Вип. 2.– 151с.; 1996.- Вип. 3.– 251с.
ТП	Перекладні поеми. Торквато Тассо // УП II. – С.416-582.
УЄ №31	Учительне євангеліє. – З території Бойківщини, кінець XVIст.
УЄ Кал.	Єв(г)ліє Ÿчителное албо Ка́зана на кождѸю Н(д)лю и Свѧта оурочистыѢ. Пре(з) С(т). Ѡ(т)ца њшего Калліста... – К., 1637.
Укр.п.I	Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упорядники В.П.Колосова, В.І.Крекотень. – К.: Наук. думка, 1978. – 431с.
УЛ I	Українська література XIV-XVII. Апокрифи. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / Автор вступ. ст. і ред. тому В.Л.Микитась. – К.: Наук. думка, 1988. – 598с.
УЛ II	Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Вступ. ст., упорядк. I прим. В.І.Крекотня. – К.: Наук. думка, 1987. – 606 с.
УП I	Українська поезія XVI століття / Упоряд., вступ. ст. та приміт. В.В.Яременка. – К.: Радян. письменник, 1987. – 287 с.
УП II	Українська поезія. Середина XVII ст. / Упорядн.: В.І.Крекотень, М.М.Сулима. – К.: Наук. думка, 1992. – 680с.
ЧВ	Вірші-пісні із співаників. Із рукописного збірника бібліотеки Музею Чарторийських // УП II. – С. 349-367.
ЧИОНЛ	Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1891.- К.V; 1892. – К.VI; 1900. - К.XIV; 1904. - К.XVIII; 1912. – К.XXIII.
ЦС	Цамблак Григорій. [Слово] надгробное... Кипріану // УЛ I. – С. 55-61.

У статті особлива увага приділена фемінітивам, що відобразили історію українського жіноцтва XVI–XVII століть. При їх описі встановлено лексико-семантичні підгрупи слів, виділено характерні риси іменників зі значенням особи жіночої статі, в порівнянні з маскулінними назвами. Детальним у статті став розгляд фемінітивів як репрезентантів становища та основних видів діяльності жінок в XVI–XVII століттях. Розкрито семантику, функціонування фемінітивів і взагалі статус цих слів в українській мові XVI–XVII століть.

Ключові слова: фемінітиви, семантика, українська мова XVI–XVII століть.

Див. : **Брус М. П.** Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI – XVII століть / Марія Брус // Українська історична та діалектна лексика : Збірник наукових праць. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 5. – С. 144–155.